

Серед хижаків.

Соціальні мотиви в творчості Франка.

I.

Як ми бачили з попередніх нарисів („В поті чола“), Франко живе надією на перемогу правди і добра в людському житті. „Прийде той час... ми чуєм хід його по-за собою“—кликає письменник. Та доки сонце зійде—роса очі виїсть... Поки ще той ясний час животворний прийде, а от теперішнє все під пером Франка лягає темною смугою оповите. Йому, що в братерстві та єднанні людей бачить єдиний для них порятунок і найбільш ненавидить усе, що їх різнить і ділить на ся—усі оті межі й перегородки, які в тісних лещатах держать розум людський—йому доводиться зазначати якраз перевагу в житті тих меж та перегородок, з одежі починаючи й кінчаючи думками. Надто характерні з цього погляду „Гадки на межі“ нашого автора. Як в економічних обставинах селянства, „межа, ся попруга вузька, несильну їх силу роздерла на часті“, так і скрізь усякі перегородки між людьми бувають звичайно дужчими от бажаних основ справжнього людського життя.

Ей межі, ви межі, вузькі, куці,
В які бездорожжя, в які мавці *)

Ви втісли незримий ще погляд суспільства! Теперішній лад громадський, що понаставляв усіх тих меж та перегородок поміж людьми, не сирієє саме тим, чия доля найдужче цікавить нашого автора, се-б-то „в поті чола“ трудящим. Навпаки, добра та втіхи заживають люде иншої натури і вони тепер порядкують та дають свій лад у житті. Ці люде, яких я б назвав хижакими, всі належать до того другого табору, що стоїть навпроти трудящих в поті чола. Визначаються вони хват-

*) „З вершин і низин“, 1906.

Серед хижаків.

Соціальні мотиви в творчості Франка.
II.

Та колекція хижаків у Франка не обмежується на цьому типі *Geschäftshapp* а чистої води, що цікавиться справами самої—но матеріальної природи й довго не роздумуючи, просто грабує й душить, користуючись з права дужого, що придалось на його щастя. До цієї колекції можна ще додати кілька екземплярів тієї-ж хижацької породи, але з далеко складнішою психологією, з тоншими мотивами до хижацтва. Облишивши навіть таких хижаків, як, напр., Мигуцький (поема „Панські жарти“), бо як щирі дитину кріпацьких обставин, його не можна вважати за типові зъявище на теперішні часи,—ми й серед героїв сучасности знайдемо досить заступників такого хижацтва. Ось перед нами Анеля Ангарович, героїня повісти „Для домашнього огнища“: це прегарна дама з великопанського роду, без пам'яті любить дітей і чоловіка, сам янгол во плоті в своєму родинному житті—і проте в душі хижачка в буквальному розумінні цього слова. Виховання, оте звичайно недоладне виховання буржуазних кругів, з пелюшок прищепило їй „ту пиху, ту погорду супроти нижчих, нужденних, упосліджених... Той страх перед недостатком і убожеством... Ту погорду для бідноти**). Любов же до родини, пустивши її залізну, вперту вдачу, не аби який розум та вигодливість на вишукування засобів для пристойного в буржуазному розумінні життя—пхнула її на шлях тонкого, рафінованого хижацтва. „О, вбожество, недостаток—це були фурії найстрашніші для неї в житті! Щоб заклясти ті фурії й держати їх здалека від свого домашнього огнища—на це вона посвятила так багато... так багато“ **). За-для щастя родини вона поставила на карту честь не тільки свою власну, а й тієї ж таки без міри коханої родини; за-для життя в роскошах, за-для лакомства нещасного вона пустилася на, може, найогіднішу одміну хижацтва—торг „живим крамом“, якій і зробила підвалиною свого родинного щастя, свого „домашнього огнища“. Коли ж правда виявилась і огнище мало згаснути серед ганьби, Анеля знайшла в собі досить сили волі щоб власною рукою смерть собі заподіяти. Огнище, на хижацтві збудоване, тим самим хижачьким способом і зруйновано...

Ще один ступінь—і ми стріваємось з хижакими, скажу так, духової породи, хижакими інтелектуальними „душокватами“, що в своїй натурі не мають уже й тіні чогось матеріального, а тим часом душать усе, що їм стане на дорозі, й ваять на найдорожче в людині—на її особу, на внутрішнє її, духове, життя. Зразками цієї нової одміни хижацтва в творах Франка можуть бути, з одного боку, Гурман (драма „Украдене щастя“), а з другого—патер Гавдентій (оповідання „Мисія“ й „Чума“).

Патер Гавдентій, цей плохий, непомітний і немов аж придуркуватий „Яким-просторіка“—в душі безперечний хижак, та ще з тих, що так чудово охарактеризував колись Шевченко:

А той тихий та тверезий,
Богобоязливий—
Як кішечка підкрадеться,
Вияде нещасливий
У тебе час та й залує
Пазуря в печінки,—

*) Франко—„Для домашнього огнища“ У Львові, 1897, стор. 118.

***) Ibid. 86

І не багатьо не викомлять
Ні дітя, ні зв'язку...

Як би такого патера Гавдентія по-
справи та відповідні умови, то вий-
шов би з його другий Гава,— тобто,
душив би він дрібноту й потихеньку
та непомітно, але певною рукою й не-
похитно йшов би собою до багачтва, за
кожним разом пославляючи хвалу Го-
рові. Та судилося внакше: доля поста-
вила його в лави ecclesiae militantis
і зробила членом „той сили, котрій—
на його думку—ніщо в світі не може
опертися“,*)—і от завзятий, фанатич-
ний с'юз вигадув пійлий план хижачь-
кої кампанії проти дух людських, щоб
задушити їх на лоно „святої католиць-
кої церкви“ ad maiorem Dei gloriam.
Спершу не подастило хитрому пате-
рові, але й спіткнувшись не дуже він
забувся і не похитнувся, як не по-
хитнувся Гава. Навелів, розпустивши
крила та духу набравшись, не раз же
спробув він шастя в обраній сфері
духстватства—і хто зна, куди цей хи-
жак залетів може...

В особі Гурмана „Украдене шастя“
маємо діло з хижаком на трагич-
ній підставі, що одночасно робиться й
сам жертвою свого хижачтва. Цей „звір
людий“, не „кам'яне серце“, як його
характеризує коханка, цей чоловік, що
плює на думку про його людей, не
дивиться ні на чи бажання й слушає-
сь тільки голосу власної жадоби—
не вагаючись руйнує родинний спокій
тихого подружжя, бурхливим ураго-
ном вривається в чуже життя, ламаю-
чи на шляху всі перешкоди. Сама Ана,
що піддалась йому, себе не тямлю-
чи, не знає про правді, чи любила
його. „А може,—каже вона,—більш
боляса, ніж любила. У, сила у його!..
Самим поглядом, здається, накрізь
тебе прошибає, мов розпаленим дро-
том... Ох, та й боюсь я його тепер;
боюсь, як найтяжчого ворога! І пев-
но, що як він на нас заваяєся, то і
зітре нас на порох, знищить, зруй-
нує“**). І боюся я його,—принястись
я Ана другим разом,—і жити без
нього не можу... Який страшний!... А
що за сила! Здається, як би хотів, то
так би й роздавив мене і того... мой-

го халапу... Поглядом одним прошби
би. Чим страшній, чим остріше ло
мене говорить, тим, здається, я бль-
ше люблю його. Вся тремчу, а так і
здається, що тону в нім, роблюся
частинкою його. І нема у мене тоді своєї
воли ані своєї думки, ані сили, ані засто-
вочень—нічого. Все мені тоді байдуке,
все готова віддати йому, кинути в
болото, коли він того хочє“**).

Перед нами, видимо, якийсь гіп-
ноз, та потужна заріплива „сила вну-
шення“, що непережого тягне пло-
хеньку тшашку в роззявлену пащу га-
дюки,—а жажом, але падає нешане
створиння, підлаючись едше велінню
мовчаного, нерухомого погляду. Гур-
ман знає свою владу й силу свого ві-
сного погляду і з неї користується.
Такі душі особи стають ніби приро-
дними владками й господарями над
плохими на владу людьми, як Микола
й Анна Задорожні: сила бо завжди
імпонує плохим й підбиває їх під се-
бе... Через ту силу Гурман і втисся в
чуже семью, руйнуючи—коли не шастя,
якого власне й не було у Задоро-
жніх, то хоч спокій та алагоду. Та й
у цього дужого, міцного чоловіка й
своя Ахілова п'ята, що не дає йому
безоглядно тпінитися здобутими сили
й затрово і йому життя. Знуваючись
з Миколи, Гурман і сам мучиться не
згірше, і як по правді, то і з його та-
ка сама жертва „украденого шастя“,
як і з тих людей, у яких він те шастя
вкрав. Миколи не стало терцю і
він сокірою зробив край цьому важ-
кому для всіх трьох становищу, але
те тільки попередило той кінець, про
який, видимо, думав і сам Гурман. Ос-
танні слова його до Миколи: „спасибі
тобі! Ти зробив мені прислугу, і я не
гніваюся на тебе. Я живу і сам собі
такє зробити, та якєс рука не підня-
лась“***)—одинають душу цього хи-
жак і ми бачимо, що разом з жер-
твими свого хижачтва й сам хижак ба-
гато терпить і мучиться. Перед кріва-
вим кінем теї муки дійшли до найви-
шого напруження й вилилися в пе-
редсмертний сповід Гурмана. Це вже
не Гава й не Герман і навіть не Ваг-
ман, що йдуть своїм шляхом без
страху й вагання, хижачтво інтелекту-

альне буває далеко важче і складні-
ше ніж отє прамитивне хижачтво, й
часто помпашться на самих же хи-
жак, що не можуть витерпіти надмір-
ної ваги своїх учинів...

Таку широку картину соціальної бо-
ротьби, боротьби за достатки, за телп
цій цукот, за ласіший шмакот дав у сво-
їх творчх Франко. Що до цієї сторони
життя, то поруч і з ним можна поста-
вити в українському письменстві хіба
небжачика Тобілевича (Карпенка-Ка-
рого), що так само найдуке цкавив-
ся процесом нагромаджування капи-
талу, отим царством невблаганого здри-
ства, безмежної експлуатації та нажи-
ви й дав невміруші образи з тієї сфери.
Франко і Тобілевич з двох боків і
кожен по своєму підійшли до того
темного царства й незалежно один
одного освітили його сльвом свого
творчого натхнення. І безперечно, що
в творчх їхніх маємо документи не
тільки а історії душі людської, а і з
історії громадської боротьби на Украї-
ні під критичний час перелому, зане-
падку одних і народження інших форм
соціального життя. І як таким доку-
ментам, дум творчх судилося мати
просто таки історичне значіння в на-
шому житті.

С. Єфремов.

З газет та Журналів.

** В числі 908 „Dziennika Peters-
burskiego“ уміщено замітку—„Рух ук-
раїнський в Росії“.

*) Звинувалює окрегим відбитком,—пішиє
газета,—понажє праяя професора С. За-
дського під назвиськом „Рух український
в письменстві російським“, друкована раїне
в місячничкові „Echo Literacko-Artystycz-
ne“.

В своій праці д. Задський ста-
виться дуже прихильно до українсько-
го відродження і висловлює надію, що
український рух, не зважаючи на тяжкі
перешкоди, переможе „chladny ro-
wiew“ і розвіється буйно. Польські
газети віднесили до праці неї дуже
неприхильно. Але „Dziennik Peters-
burski“ пілком пристає до думки д. За-
дського і закінчує свою статтю таки-
ми словами з його праці:

„Треба визнаати і оновити нову історич-
ну еру народного відродження, а разом
з цим і зтверяти везише право восо-
вітстві, яке тим відродження керує і пози-

*) Франко—„Мисль“ у Львові, 1898, стор

40.
**) „Украдене шастя“. Львів, 1901, стор
43—44.

*) Ibid. 82.

**) Ibid. 115—116.